

Brunda Gusztáv

A politika nyomorúsága

(Gondolatok arról, amit Kerégyártó T. István gondol egy korszak végéről)

A diktatúrák gazdag mutációt vonultatta fel a 20. század, amely egyébként a demokráciák kiteljesedésének kora is. A letűnő masszív kelet-európai rendszer nemzedékem szerencsésnek mondható, hiszen eszmélése előtt befejeződött az utolsó nagy politikai-hatalmi leszámolás, amely az egész társadalom fizikai megfélemlítésével ért véget. A géppisztolyok ropogása helyett mi legfeljebb a "Kádár-kolbász" csattogását hallottuk, ha netán belekeveredtünk valamibe. Többségünk nem keveredett bele, általában jól vigyáztunk magunkra. Amennyire önérzetünk engedte, szolgáltunk. Ha szándékaink cselekvésbe csaptak ki, mi már főleg jobbítani akartunk. Ha olykor kicsinek találtuk a felfestett játékeret, s engedtünk a csábításnak, a partvonalat megközelítve rögvést ott termelt egy füttyös partjelző. Játékmegvonásról, kiállításról ritkán lehetett hallani. Kevés tudatos reformert, ellenzékit, ellenállót stb. volt szerencsénk közelről látni. Elszaporodásuk csak az utóbbi néhány év politikai makroklimájának köszönhető, amikor már nyilvánvalóvá vált, hogy a régi rendszer kibillent az egyensúlyából.

Végülis kívívtuk, vagy kaptuk a vágyott, nagyobb szabadságfokot? Be kell látnunk, hogy kaptuk, akárcsak előbb a diktatúrát, amelynek megszelídítéséből a társadalmunk vitathatatlanul jól vizsgázott. Lám, most szabadsággal(?) áldottak meg bennünket a Nagy Rendezők, s azt mi örömtől felbolydult lélekkel magunkra vet-

tük. Nem kívánom lekicsinylően kezelni azt a politikai cselekvéssort, amely a szemünk előtt bontja el egy életképtelen rendszer megkövesedett előítéleteit, intézményeit, s "átmossa", új megvilágításba helyezi a használható értékegyütteseket. A folyamat értelmezését, leírását, a róla történő okoskodást (e szót nem pejoratív,

hanem habermasi értelemben használok) mégsem helyes kiszakítani a nagy összefüggések sorából, a politikai mozgásteret meghatározó konstellációkból. A társadalom nagyobb részének reakcióira, szerepvállalásaira is nehéz jó magyarázatokat találni, ha hagyjuk magunkat elragadni a velünk történő események örvénylésétől, morajlásától és nem figyelünk a zsilipkezelőkre.

A vitaindító tanulmány szerzője előrebocsajtja, hogy a mai történéseket "csaknem lehetetlen a leegyszerűsítések veszélye nélkül jellemezni", s akarata ellenére, ítéleteink kimenetelét is meghatározó fogalmakat mégis igen nagyvonalúan kezel. Dolgozatának címében és első sorában a "totalitarizmus" végéről, a "poszt-kommonizmus" korszakáról beszél. Dehát valójában totalitárius rendszert és kommunizmust hagytunk magunk mögött?

A totalitarizmust a politikai szakirodalom, mint a diktatúrák legteljesebb formációját tartja számon, közülük is e megjelölést elsősorban a fasiszta rendszerek állampolitikájára szokás használni. Nem véletlen, hogy Gombár Csaba is igyekszik rögzíteni, miszerint a "totalitarizmus címszóval egybemosott szocialista és fasiszta állampolitika, azaz végső soron a szocializmus és a fasizmus azonosítása elemző erő nélküli, üres általánosítás"¹

A problémának ez persze csak az egyik vetülete, a másik magának a politikának eltérő szerepe a két tartalmilag különböző rendszerszervező elgondolásban. Míg a totalitarizmus a társadalom teljes feloldódását az állam mindenható fensőbbiségét kívánja elérni, a bolsevik

szocializmus eszméje és gyakorlata éppen hogy a politika magánszféráig hatoló szervező, meggyőző erejében hisz, s még erőszakszervezeteinek napi működését is politikai, ideológiai elvekkel támasztja alá. Jóllehet a szélsőséges rendszerek gyakorlata módszere számos hasonlóságot mutat, összemásolásuk mégsem szerencsés.

A mögöttünk hagyott pravoszláv militarizmusban fogant bolsevik modellt pedig sem kommunistának, sem szocialistának nem tartom. Inkább értek egyet Kopátsy Sándorral, aki szélsőjobboldalinak (de semmiképp nem fasisztának) nevezi, mert eredményesen - s hozzáteszem: könnyörtelenül - gátolta a társadalmihaladást.² Nem étem, hogyan lehet itt posztkommunizmusról beszélni, amikor az a politikai célú fogalmazásokban csak a ködös vágyak szintjén létezett, a filozófiai igényű felmutatásokban pedig az embernek, mint "nembeli lénynek" a kiteljesedtségéhez kötődött?

Nem szándékom fogalomértelmezési polémiákba merülni, inkább csak arra kívántam felhívni a figyelmet, hogy tudattermelő iparunk olykor a napi szóhasználatban elterjedt fogalmakat társadalmi jelenségek árnyaltabb vizsgálatához is kölcsönveszi, és ezzel akarata ellenére leegyszerűsít és a régi előítéletek helyébe új, ellenkező előjelű előítéleteket épít.

Kerékyártó T. I. az előző rendszerben rögzült mentalitásnak, vagyis az elmúlt évtizedekszükségserűkövetkezményének tartja a "privát életbe való visszahúzó-dást", az életszervező elvvé vált közönyt. Ez aligha cáfolható - bár ne felejtjük el, hogy a jóléti társadalomokban is így

van, s mindenhol ahol nincs politikai erőszakoskodás -, állításának mégsem természetesen következménye, hogy a ma megfigyelhető alacsony politikai aktivitás a demokrácia ellehetetlenülését jelenti.

Lassan meg kell értenünk és hozzá kell szoknunk, hogy a társadalom nagy többsége nem feltétlenül politikailag akarja megfogalmazni magát. Miközben az ebből adódó presztizsvesztéséget el kell szenvednie a politikai intézményrendszernek, s maguknak a politikusoknak, mégis tudomásul kell venniük, hogy a teljes nyilvánosság igénye kíséri a politikacsinálók minden cselekedetét (vagy téttenségét). Időnként pedig elkerülhetetlen, a megmérettetés, a lakosság elvárásaival történő szembesülés, vagyis az alkalmi, tömeges politizálás. Az eddigiekhez képest más, szokatlan helyzet ez. Belefér a politikai elit kialakulása - amely a nagy folyamatokat egyre markánsabban fogja meghatározni -, s befér az alacsonyabb státusú rétegek eltávolodása a napi politikai gyakorlattól. Ami természetesen nem azt jelenti, hogy e rétegek elvesztenék politikai súlyukat. Érdekkifejezésükkülönfélecsatornáit meg fogják találni, avagy bizonyos politikai vonulatok rájuk fognak lenni. De hogy a társadalmi egyenlőtlenségek és a depolitizáltság a demokrácia ellehetetlenülését vonná maga után, azt kétlem. Feltételezve persze, hogy az alsó és a középső rétegek között nem nyílik, s állandóan áthidalhatatlan szociális szakadék.

Az igazi nagy problémát én abban látom, hogy a gyorsan alakuló politikai élet mellett nem léteznek - honnan

is léteznének! - a társadalom erodálását megakadályozó, önkéntességre alapozott intézmények. A régi társadalmat - így, vagy úgy - egyensúlyban tartó rendszerhez kapcsolódott egy értékegyüttes is, amely most szétrobbant. Helyette pedig még nincs másik. S ha létezik is elemeiben, laza elveiben, mégsem tud hatni, nem tud társadalmi erővé válni, s örökítése is lehetetlen. Nincsenek intézményes keretei, hiányoznak az egyesületek, társas keretek, a különféle rétegek, csoportok társadalmi életének színterei, érintkezési formái. Egy politikai ciklon elfújta az egypillérű, korhadtt felépítményt a nemzet feje fölül, s helyébe most másik borul fölénk. A nagy kérdés, hogy sikerül-e a demokrácia felülről ránkterített burkát alulról - vagyis középről - is megerősíteni, tartalommal kitölteni.

S itt elérkeztünk a társadalom legkiteljesedettebb ellentmondásának megnevezéséig, a politikai nyomorúságig: a bornírt politikai hatalommal tönkretett társadalomtestet nem lehet politikai eszközökkel újraépíteni. A politikai jogok törvénybe iktatásával még nem jutottuk "az igaz élethez, a teljességhez, az én önnön mivoltához" - s itt mélységesen egyetértek K.T.I-al -, csupán az erre tartó útra érkeztünk rá.

Az önmaga korlátját veszített, leltűnt politikai hatalom igazi bűne nem csupán az, hogy a negyvenes évek végén tönkretette a két világháború között szerényen bontakozó társadalom még roncokban létező credményeit, hanem az, hogy később sem hagyta épülni. Asz-szimetrikus, tudathasadásos társadalmat

formált: kiépítette a proletárdiktatúra legfejlettebb formáját, a "népi demokráciát". Egy szűk politikai réteg a többség érdekében hivatkozva nyomta el a népet. Jóllehet később az önmaga tartalékait felélő hatalom létova kísérletei megbontották a rendszer masszív alapjait, falait, s a hetvenes évek végétől puhultak a viszonyok. A közművelődés köpönyege alatt szinte azonnal meg is kezdődtek a helyi társadalmak, a helyi nyilvánosság gondolatát gyakorlattá formálni akaró kezdeményezések.³ Hiába voltak ezek a legnagyobb gondossággal előkészített programok, valójában csupán létova üvegbúra kísérletek maradtak a nyolcvanas évek végéig. A jelentőségük inkább erkölcsi és szakmai természetűnek tekinthető. A dualizmus kori és a két világháború közötti időszak társadalmi szerveződési tapasztalatai után újból jelezték, hogy a helyi társadalmak nem alulról, hanem középről épülnek meg. A társadalom megformálói, a mindennapi élet meghatározó intézményeinek életre hívói megint a középrétegek lesznek.

Amint minden átalakítással foglalkozó gondolatmenet, az enyém is megkerülhetetlenül belefut a civil társadalom hiányából adódó disszonanciákba. (Véletlenül sem akarom azt állítani, hogy ahol van civil társadalom, ott nincsenek feszítő társadalmi ellentmondások.) Civil társadalom elképzelhetetlen polgárság nélkül, itt pedig nincsen polgárság, s következésképp működő, ható polgári értékek sem, vagy ha igen, azok a korai polgári társadalmak viszonyait idézik. Amikor a civil társadalomra jellemző viszonyrendszerek térnyerésének esélyeit latolgatjuk,

akkor nem kevesebbről beszélünk, mint a legalább két évszázada aktuális, de mindig elodázott átalakulási folyamat (s a folyamat jelleget külön is hangsúlyoznám) politikai, jogi feltételrendszereinek megteremtéséről. Talán e feltételek megteremtése lesz az egyszerűbb. A törvényhozás e munkát minden valószínűség szerint néhány év alatt bevégezi, a legfontosabb szabályok ennél előbb is elkészülhetnek. De a polgári élethez szükséges mentalitás, a vezérlő értékek térnyerése jóval hosszabb időbe fog telni, amelyet senki és semmi más, mint az életvilág fog kitermelni. E tekintetben osztom Kerékgyártó T. I. és mások aggodalmát.

Kende Péter a probléma történeti leágazásait is vizsgáló írásában felteszi a kérdést: "Mit nevezünk polgárosodott társadalomnak? Mindenekelőtt egy olyan, többnyire nemzeti méretű közösséget, amely sikeresen leküzdötte a rendi, nemesi és ehhez hasonló kiváltságokat, s jogegyenlőségben él. Másodsor: a piaci viszonyok között iparosodott és erősen urbanizálódott társadalmakat (ahol is egyik fogalom sem zárja ki a paraszt-polgárosodást, vagyis a mezőgazdasági tevékenységek iparosodását és városiasodását). Harmadsor: egy bizonyos jólétet, kifinomultságot, amely persze úgyis felfogható, mint a városiasodás és az ipari növekedés következménye, de mégsem egészen az, hiszen a szovjet rendszer szemléltető oktatást adott olyan városiasodásból és iparosításból, amellyel nem jár sem jólét, sem az emberi kapcsolatok kifinomulása."⁴

Könnyű belátnunk, hogy hosszú menetelésre kell felkészülnünk, amire a vitaindító dolgozat idézetében C. Castoriadis is figyelmeztet bennünket, s egyben felveti a pénz mindenhatósága korlátozásának szükségességét.

Lényeges, az "új világra" történő áttérés fájdalmainak elviselhetőségét meghatározó kérdésről van szó. A fokozatok valószínűleg átugorhatatlanok. A gazdasági fellendülésnek a társadalom meg fogja fizetni az árát. Igen, de mekkora lesz ez a tetet-lelket sanyargató uzsora? A fejlett polgári viszonyok gátjait nem ismerő pénz nem kímél sem embert, sem istent. Lesznek eszközeink, technikáink megfékezni korlátlan étvágyát? Ma még aligha kapunk választ e felvetésre.

A társadalmi méretű okoskodásban a múlt értelmezésével kapcsolatban nem látványosak a különbségek. A jövő kilátásait illetően annál inkább. Csak lassan élesedik a nagy tabló néhány részlete. A politikai palettán megkezdődött a kevert színek tisztulása. A pártok platformjai mintha eloldalaznának a vezérkaroktól. A nemzeti keresztény blokk még megtartotta szimpatizánsai nagyobb részét, bár társadalmi tekintélyük észrevehetően csökken. A kormánypárt elitjét alkalmazkodóvá tették a könyörtelen realitások, de a "balhét" nekik kell majd elvinni egy napon - végülis ezt vállalták. Vigaszuk lehet, hogy ők vezényelték le a nagy átalakulást. A liberális demokratáknak lassan el kell búcsúzniuk másodhegedüsi szerepkörüktől, aligha lehetnek nagy váltópárt, ez itt nem Amerika. Kiváló szellemi háttérrel rendelkező opponens párt lehetnek, s ez sem kevés.

Csak idő kérdése - talán három, öt év elég lesz hozzá -, hogy mikor találunk egymásra a balközép pártok, vagy mikor dagad ki közülük a munkásság és az alsó középosztály szocialista-szociáldemokrata creje.

A társadalom lassan hozzászokik, hogy mindennek ára van - a proletár szentimentalizmus visszavonhatatlanul múzeumi rekvizitummá válik -, s a társadalom leglényegesebb mozgatója a pénz lesz. A pénz, amely korlátlan áramlásával szennyet és gusztustalan hordalékot is sodor bőven. Sejtéseim szerint a gazdaság minden dinamizáló próbálkozás ellenére csak lassan fog magára találni, s a társadalmat megmentő ellenanyagtermelése is lassan indul be. Az elégedetlenség legváltozatosabb formáit éljük majd végig, kínokon születik az új, a jövőnk. S ahogyan éljük sorsunkat, nemcsak körülöttünk, hanem lassan bennünk is lezajlik a rendszerváltás, amelyet az ország többsége már akart és mert is. Bár nemien volt más választása, ha tudja ezt, ha nem. Akár boldogok is lehetnénk.

Irodalomjegyzék: I. Gombár Csaba: Politika címszavakban. Politikatudományi füzetek 1., Budapest, ELTE ÁJTK, 1983.207.p. 2. Kopátsy Sándor: Miért esett össze a hazai baloldal? Kritika, 1990. 8, 3.p. 3. Helyi Cselekvés. Szerk.: Köles Sándor, Varga Csaba. JAK. füzetek 38., Budapest, Magvető Kiadó, 1988. 288.p.; vagy az Országos Közművelődési Központ és a Múzsák Könyvkiadó számos kiadványa 4. Kende Péter: A "polgárosítás" és a magyar társadalom jövője. Magyar Nemzet, 1990. november 19. Citoyen és burzsoá című melléklete. l.p.